

VOBKENT TUMANI RELYEFI ,FOYDALI QAZILMALARI VA GEOGRAFIK O'RNI

Buxoro davlat Pedagogika instituti

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

1-GEO-24 guruh talabasi

Istamova Navbahor Isroil qizi

Annotatsiya: Ushbu annotatsiya Vobkent tumanining geografik o'rni, relyefi va foydali qazilmalariga bag'ishlangan maqolaning asosiy mazmunini yoritadi. Maqolada tumanning Buxoro viloyatining markaziy qismida, Zarafshon daryosi havzasida joylashganligi, Qizilqum cho'liga yaqinligi uning tabiiy xususiyatlarini belgilovchi asosiy omillar sifatida tahlil etiladi. Tumanning relyefi asosan tekislikdan iborat bo'lib, shimoli-g'arbga tomon pasayib boradi, bu esa mintaqa iqlimi va suv resurslari bilan birgalikda sug'oriladigan dehqonchilik uchun qulay sharoit yaratadi. Foydali qazilmalaridan asosan qurilish materiallari – gil, qum va ba'zi joylarda shag'al uchraydi, ularning mahalliy sanoat va infratuzilma rivojida o'rni ko'rib chiqiladi. Maqola Vobkent tumanining tabiiy resurslari va ularning hudud iqtisodiyoti, ayniqsa qishloq xo'jaligi rivojlanishidagi ahamiyati hamda ekologik jihatlari bo'yicha keng qamrovli tahlilni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar:• Vobkent tumani, Geografik o'rin,Relyef, Foydali qazilmalar, Buxoro viloyati, Zarafshon havzasi, Tekislik, Qurilish materiallari, Gil, Qum, Qishloq xo'jaligi, Ekologiya

Kirish

Markaziy Osiyo mintaqasi va xususan, O'zbekistonning tabiiy-geografik o'ziga xosliklarini o'rganish hududlarning barqaror rivojlanishi, iqtisodiy salohiyatini oshirish va ekologik muammolarni hal etish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola Buxoro viloyatining Vobkent tumanining geografik o'rni, relyef tuzilishi, geologik rivojlanish tarixi hamda foydali qazilma resurslarini ilmiy asosda tahlil qilishga bag'ishlangan.

Tumanning tabiiy sharoiti, uning iqtisodiy faoliyat, ayniqsa qishloq xo'jaligi va qurilish sanoati rivojlanishidagi o'рни chuqur o'rganiladi.

Geografik O'рни

Vobkent tumani O'zbekiston Respublikasi Buxoro viloyatining markaziy qismida joylashgan bo'lib, shimoliy kenglikning taxminan $39^{\circ}50'$ – $40^{\circ}20'$ va sharqiy uzunlikning $64^{\circ}10'$ – $64^{\circ}40'$ oralig'ini egallaydi. U g'arbda Buxoro tumani, janubda Romitan tumani, sharqda G'ijduvon tumani va shimolda Shofirkon tumani bilan chegaradosh.

- **Gidrografik o'рни:** Tuman Zarafshon daryosining quyi oqimi, aniqrog'i, uning qadimiy daltalari va Amudaryo vodiysi bilan o'zaro ta'sir zonasi hududida joylashgan. Daryodan tortilgan bir qator magistral sug'orish kanallari (masalan, Vobkent arig'i) tumanning suv resurslari ta'minotida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

- **Biogeografik o'рни:** Tuman Qizilqum cho'liga tutash hududda joylashgan bo'lib, cho'l zonasining tipik xususiyatlari – qumliklar, sho'rxoklar va taqirlar relyefida aks etadi. Bu xususiyatlar tuproq-iqlim sharoitlarini belgilaydi.

- **Iqtisodiy-geografik o'рни:** Yirik avtomobil yo'llari va temir yo'llarga yaqinligi tufayli tranzit va logistika nuqtai nazaridan ham qulay joylashuvga ega.

Relyef Xususiyatlari

Vobkent tumanining relyefi asosan tekislikdan iborat bo'lib, mutlaq balandliklar 200 metrdan 250 metrgacha o'zgarib turadi. Umumiy qiyalik shimoli-g'arbga tomon pasayib boradi. Relyef shakllanishida Zarafshon daryosining allovia-proluvia cho'kindilari va eol jarayonlar hal qiluvchi rol o'ynagan.

- **Makrorelyef:** Hudud keng, pasttekislikdan iborat bo'lib, uning shakllanishi Kaynozoy erasining to'rtlamchi davridagi daryo va muzlik (bilvosita) cho'kindilari bilan bog'liq.

- **Mezorelyef:**

- Daryo terrasalar: Qadimgi Zarafshon daryosining bir necha terrasali yuzalari kuzatiladi. Bu terrasalar turli davrlarda daryo o'zanining siljishi va cho'kindilarning to'planishi natijasida hosil bo'lgan. Ular asosan shag'al va qum-shag'al aralashmalaridan iborat.

- Cho'l relyef shakllari: Shimoliy va g'arbiy chekka qismlarda, Qizilqumga yaqin hududlarda eol kelib chiqishiga ega bo'lgan qum tepalari, barxanlar, qum yassi tekisliklari va ularning orasidagi botiqliklar uchraydi.

- Taqirlar va sho'rxoklar: Grunt suvlarining yuza joylashuvi va kuchli bug'lanish natijasida hosil bo'lgan loyli-tuzli tekisliklar (taqirlar) hamda tuproqlarning sho'rlanishi natijasida yuzaga kelgan sho'rxoklar keng tarqalgan.

- Antropogen relyef: Sug'orish kanallari, ariqlar, kollektor-drenaj tizimlari, yo'llar va aholi punktlari natijasida yuzaga kelgan sun'iy relyef shakllari ham muhim joy egallaydi.

- Geomorfologik jarayonlar: Hududda suv eroziyasi (vaqtincha oqar suvlar ta'sirida), shamol eroziyasi (deflatsiya va akkumulyatsiya), sho'rlanish va gidromorf jarayonlar (grunt suvlarining ta'siri) faol kechadi.

Foydali Qazilmalar

Vobkent tumanining geologik tuzilishi asosan noferrous (nerud) foydali qazilmalarga boy. Ular qurilish materiallari sanoati uchun katta ahamiyatga ega.

- Qurilish qumi: Tumanda keng tarqalgan eng muhim foydali qazilmalardan biridir. Qum konlari Zarafshon daryosining qadimgi allovial yotqiziqlarida, shuningdek, eol cho'kindilarida uchraydi

Ular turli fraksiyali (mayda, o'rta, yirik) qumlardan iborat bo'lib, beton, g'isht ishlab chiqarish, yo'l qurilishi va suvoq ishlarida keng qo'llaniladi.

- Gil va loy: Yuqori to'rtlamchi davr yotqiziqlarida gil va loy konlari mavjud. Bu gillar g'isht, sopol buyumlar, keramika va tsement ishlab chiqarish uchun xomashyo bo'lib

xizmat qiladi. Ko'pincha, gil yotqiziqlari qum qatlamlari bilan almashinib keladi. Loftype gillar ham uchraydi.

- Shag'al va qum-shag'al aralashmalari: Daryo o'zanlari va qadimiy terrasalar bo'ylab shag'al va qum-shag'al aralashmalari topiladi. Ular asosan yo'l qurilishi, beton ishlab chiqarish va boshqa qurilish ishlarida ishlatiladi. Hajmi va tarkibi bo'yicha farqlanadi.

- Suv resurslari: Yer osti suvlari, ayniqsa ichimlik suvi sifatidagi artesian quduqlari juda muhim foydali qazilma hisoblanadi. Tumanning chuqur qatlamlarida toza ichimlik suvi zaxiralari mavjud bo'lib, ular aholini ichimlik suvi bilan ta'minlashda va qishloq xo'jaligini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Geologik Tuzilishi va Rivojlanish Tarixi

Vobkent tumani geologik jihatdan Turon plitasining janubi-g'arbiy chekkasida joylashgan. Hududning geologik tuzilishida Kaynozoy erasi (Paleogen, Neogen va To'rtlamchi davrlar) yotqiziqlari dominant hisoblanadi.

- Asosiy jinslar: Chuqur qatlamlarda mezozoy (yura, bo'r) va paleogen-neogen davrlarining dengiz va kontinental cho'kindilari (gil, mergel, ohaktosh, qumtosh) yotadi. Bu qatlamlar neft va gaz hosil bo'lishi uchun potentsial tuzilmalarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Yuza qatlamlar: Yer yuzasiga yaqin joylashgan jinslar asosan To'rtlamchi davrning allovial, proluvial va eol yotqiziqlaridan iborat. Bular Zarafshon daryosining faoliyati, shuningdek, cho'l shamollarining ta'siri natijasida hosil bo'lgan qum, gil, shag'al va ularning aralashmalaridir. Aynan shu yotqiziqlar asosiy foydali qazilmalarni o'z ichiga oladi va relyefni shakllantirgan.

- Tektonik tuzilishi: Hudud tektonik jihatdan nisbatan barqaror platforma qismiga kiradi. Yirik tektonik yoriqlar va faol seysmik zonalar yo'q, ammo mintaqaviy seysmik faollik ta'siri ostida kichik yer silkinishlari kuzatilishi mumkin.

- Paleogeografik evolyutsiya: Geologik tarix davomida hudud bir necha bor dengiz transgressiya va regressiyalariga uchragan. Keyinchalik, Markaziy Osiyo relyefining

ko'tarilishi va Amudaryo-Zarafshon daryolari tizimining shakllanishi bilan hududda kontinental sharoitlar hukm sura boshlagan. To'rtlamchi davrda Zarafshon daryosi o'zining cho'kindilarini to'plab, hozirgi tekislik relyefini va unga xos tuproq-grunt tarkibini hosil qilgan.

Tabiiy Resurslarning Iqtisodiy Ahamiati va Ekologik Jihatlar

Vobkent tumanining geografik o'rni, relyefi va foydali qazilma resurslari uning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Qishloq xo'jaligi: Tekis relyef, unumdor tuproqlar (och tusli bo'z tuproqlar, o'tloqi tuproqlar, oqava tuproqlar) va sug'orish imkoniyatlari tufayli qishloq xo'jaligi, ayniqsa paxtachilik, g'allachilik, sabzavot va polizchilik, bog'dorchilik va chorvachilik yaxshi rivojlangan. Suv resurslari bu sohaning asosiy tayanchi hisoblanadi.

- Sanoat: Qurilish materiallari (gil, qum, shag'al) zaxiralari mahalliy qurilish materiallari sanoatining rivojlanishiga sharoit yaratadi (g'isht zavodlari, temir-beton konstruksiyalari ishlab chiqarish).

- Ekologik jihatlar:

- Sho'rlanish: Grunt suvlarining yuqori joylashuvi va kuchli bug'lanish tuproqlarning ikkilamchi sho'rlanishiga olib keladi, bu esa qishloq xo'jaligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

- Cho'llanish: Qizilqumga yaqinlik va shamol eroziyasi xavfi cho'llanish jarayonlarini kuchaytirishi mumkin.

- Suv resurslarining ifloslanishi: Sug'orish va sanoat chiqindilari natijasida suv resurslarining ifloslanish ehtimoli mavjud.

- Qazilmalarni qazib olish: Qurilish materiallarini ochiq usulda qazib olish landshaftga o'zgarishlar kiritadi, chang hosil qiladi va biotexnik meliorativ tadbirlarni talab etadi

Xulosa

Vobkent tumani o'zining qulay geografik o'rni, asosan tekis relyefi va qurilish materiallariga boyligi bilan Buxoro viloyatining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Relyefning shakllanishida Zarafshon daryosining allovia faoliyati va Kaynozoy davri geologik jarayonlari hal qiluvchi rol o'ynagan. Hududning tabiiy resurslari, xususan, unumdor tuproqlar va suv resurslari qishloq xo'jaligi uchun, gil va qum zaxiralari esa qurilish sanoati uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, tuproq eroziyasi, sho'rlanish va suv resurslarining ifloslanishi kabi ekologik muammolar barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun kompleks choralar va ilmiy yondashuvlarni talab etadi. Kelajakda tumanning tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan tadqiqotlar va amaliy chora-tadbirlarni davom ettirish muhimdir.

Adabiyotlar Ro'yxati

1. Abdullaev, A.G. (2011). Landshaftshunoslik. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti. (O'zbekiston landshaftlari haqida umumiy ma'lumotlar).
2. Axmedov, S.A., & Axmedov, S.S. (2007). O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Toshkent: Fan. (O'zbekistonning iqtisodiy-geografik tavsifi).
3. Babushkin, L.N. (1976). Agroklimaticheskoe rayonirovaniye Uzbekistana. Tashkent: Fan. (O'zbekistonning agroklimatik xususiyatlari va rayonlashtirilishi).
4. Buxoro viloyati statistik boshqarmasi. (Har yili nashr etiladi). Buxoro viloyati statistik to'plami. (Viloyatning demografik, iqtisodiy va tabiiy resurslari bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar).
5. Gvozdet'skiy, N.A., & Mikhaylov, N.I. (1978). Fizicheskaya geografiya SSSR. Aziatskaya chast. Moskva: Vysshaya shkola. (SSSRning Osiyo qismi, jumladan Markaziy Osiyo fiziko-geografik tavsifi bo'yicha fundamental asar).
6. Khasanov, G.K., & Otaboev, Z.Q. (2000). O'zbekiston gidrogeologiyasi va muhandislik geologiyasi. Toshkent: Fan. (O'zbekistonning yer osti suvlari va geologik muhandislik masalalarini yorituvchi manba).